

▼ فقدان مجموعه‌ای مستند و مدون از متکلمان فرق و مذاهب اسلامی و آرای اعتقادی آنان، گروه کلام بنیاد پژوهشهای اسلامی را بر آن داشت تا طرح معجم أعلام المتکلمین را از مدت‌ها پیش در دستور کار خود قرار دهد. اینک پس از تلاش گروهی مداوم، جلد اول این مجموعه به زیور طبع آراسته شده است. گستره زمانی و مکانی، گستردگی منابع و در برداشتن جمله متکلمان، از ویژگی‌های طرح مذکور بوده که در این گزارش به آن اشاره شده است.

راه‌ها و چگونگی شناسایی متکلمان

نحوه شناسایی و جست‌وجوی متکلمان از میان خیل انبوه دانشمندان و عالمان حوزه‌های مختلف علوم اسلامی از جمله مشکلات عمده‌ای بود که گروه کلام از همان ابتدای طرح با آن مواجه شد. چنان‌که می‌دانیم بسیاری از متکلمان در بخش کلام شهرت نداشته‌اند، یا در دیگر رشته‌های علوم اسلامی مشهور بوده‌اند و شرح حال آنها در کتب مختلف و مباحث گوناگون پراکنده بوده است، و چه بسا بعضی از آنان با اینکه دیدگاه کلامی داشته‌اند، به عنوان متکلم از ایشان یادی

۱. بنیاد پژوهشهای اسلامی - معاون گروه کلام و حکمت.

نشده است. از این رو، در تدوین این اثر، معیارهایی برای تشخیص متکلم از غیر آن تعریف شده است که مهم‌ترین آنها بدین قرار می‌باشد:

- ۱- تألیف اثر در علم کلام؛
- ۲- تأسیس فرقه کلامی و اعتقادی، اعم از اصلی یا فرعی؛
- ۳- نقل آراء و نظریات کلامی وی در منابع و مصادر؛
- ۴- ارائه مناظرات و احتجاجات کلامی و اعتقادی؛
- ۵- در مصادر به متکلم بودن او تصریح شده، یا به عبارات گوناگون متکلم بودن او اثبات شده باشد؛
- ۶- از مجموع اطلاعات رسیده ثابت شود که شخص مورد نظر به علم کلام به گونه‌ای اهتمام داشته است؛
- ۷- اوصافی در کتب تراجم و رجال برای او ذکر شده باشد که نشان می‌دهد او در زمره متکلمان یا کسانی که به مباحث اعتقادی یا اصول دین اشتغال داشته می‌باشد. این اوصاف مختلف و گوناگون هستند که در اینجا به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم:

اشتغال به فقه و اصلین (اصول فقه و اصول دین)، معرفتی به اصول دین داشته، در هر نوعی از علوم تصنیف داشته، عالم در همه فنون و علوم بوده.... از آنجا که این معیار، احتمال متکلم بودن شخص را می‌رساند، تلاش شده تا منابع تحقیق درباره این گونه اشخاص تکمیل شود، و چه بسا بعد از تهیه فیش‌های مختلف و متعدد، «متکلم نبودن» فرد مورد نظر به اثبات رسیده و از این رو در مرحله تصنیف و تألیف، این گونه اشخاص - که کم هم نیستند - حذف شده‌اند.

توضیح مهمی که اینجا لازم است یاد شود اینکه: ائمه دوازده گانه اهل بیت علیهم‌السلام به ویژه امام علی علیه‌السلام و امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام خاستگاه تبیین و شناخت عقاید حقّه الهیه هستند و شاگردان مبرّزی از محضر آنان در رشته‌های مختلف از

جمله علم کلام اسلامی استفاده کرده‌اند که آنها جزء متکلمان سه قرن نخست قرار داده شده‌اند و گاه به نسبت آنها به امام عصرشان اشاره شده است، ولی خود ائمه دوازده‌گانه جزء متکلمان نیامده‌اند؛ زیرا مقام آنان برتر از آن است که به علمی خاص محدود گردند. در باور ما، امامان معصوم \square منبع و منشأ همه علوم هستند و کسی از امت با آنان مقایسه نمی‌شود.

مراحل و روش تحقیق

- ✓ گردآوری اطلاعات هر متکلم در فیش‌های مخصوص از میان منابع قدیم و جدید.
- ✓ تنظیم فیش‌ها بر اساس سال فوت مأخذی که از آن نقل شده است.
- ✓ تدوین مدخل هر متکلم بر اساس حروف الفبا و قرن حیات وی.
- ✓ تنظیم زمانی طرح در سه دوره کلی پنج‌قرنی (پانصد ساله) که هر دوره شامل چندین مجلد خواهد بود.
- ✓ گفتنی است در هر مدخل علاوه بر منابعی که در متن وجود دارد، در پایان هر شرح حال، منابع اضافی به ترتیب تاریخ درگذشت مؤلفان آمده است.

امتیازات و ویژگی‌ها

- الف - گستره زمانی و مکانی؛ یکی از امتیازات این طرح گستردگی زمانی و مکانی آن است، به گونه‌ای که همه متکلمان جهان اسلام را، از شرق تا نهایت بلاد خراسان و از غرب تا بلاد اندلس، از ابتدای پیدایش عقاید اسلامی تا نهایت قرن پانزدهم هجری دربر می‌گیرد.
- ب - فراگیری و جامع افراد بودن؛ این طرح همه متکلمان فرق و مذاهب اعم از مشهور و غیر مشهوری را که صاحب رأی و نظر بوده‌اند شامل می‌شود.
- پ - اشاره به برخی آراء و نظریات کلامی افراد؛ در بسیاری از موارد دیدگاه‌های اعتقادی و مبانی فکری اشخاص بدون نقد و بررسی و با حفظ مأخذ

آمده که یکی دیگر از ویژگی‌های طرح است.

ت - گستردگی مصادر و منابع؛ در تألیف این معجم، منابع و مصادر گوناگونی، از قدیم و جدید، مورد استفاده قرار گرفته است. از بارزترین منابعی که در طول سالیان تهیه طرح به آنها مراجعه شده، می‌توان موارد ذیل را یاد کرد: کتب ویژه علم کلام؛ کتب فرق و مذاهب اسلامی؛ مصادر تاریخی خاص؛ مصادر تاریخی عام؛ کتب تراجم و طبقات، مانند: طبقات المفسرین، طبقات القراء، حفاظ، محدثین، فقهاء، ادباء، فلاسفه، قضاة، متکلمین، اطباء، وزراء، شعراء...؛ کتب تفسیر؛ کتب حدیث؛ کتب الجرح و التعديل؛ کتب انساب؛ کتب امالی؛ فهارس تألیفات؛ دائرةالمعارفها و موسوعه‌های فقهی و حدیثی و ...

بر خود لازم می‌دانیم از مدیر عامل محترم بنیاد حضرت حجّة الاسلام والمسلمین حاج آقای الهی خراسانی و معاونین ایشان و همه همکاران واحدهای مختلف بنیاد، از واحد خدمات نشر، حروف‌نگاری، نمونه‌خوانی، به‌خصوص همکاران گروه کلام و حکمت اسلامی، اساتید و حجج اسلام: علی بصری، رضا جعفری، محمد زارعی افین، علی اصغر شکوهی، محمد قائمی، رامین گل‌مکانی، عین‌الله یداللهی، غلامعلی یعقوبی و مرحومان حجج اسلام، حبیب روحانی و عبدالعلی صاحبی تشکر و سپاسگزار باشیم و یادی کرده باشیم. ▲